UO‘K 37.016:811.111’243

RANG KONSEPTLARI ORQALI LINGVOMADANIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI

Arabova Gulinur Yuzboy qizi,
Qarshi davlat universiteti,
Qarshi, O‘zbekiston
gulinurarabova9@gmail.com

Maqolada 9-11-sinf o‘quvchilarida rang konseptlari orqali lingvomadaniy kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik model tahlil qilinadi. Model M.Byramning kommunikativ kompetensiya, D.Deardorffning madaniyatlararo kompetensiya jarayoni va L.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyalarining sintezi asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, maqsad, mazmun, strategik, diagnostik va natija modullaridan iborat besh qismli tuzilmani tashkil etadi. J.Brunerning spiral kurikulum prinsipiga asoslangan to‘rt bosqichli tuzilma (o‘rganish, tushunish, qiyoslash, qo‘llash) o‘quvchining kognitiv rivojlanish qonuniyatlariga mos ravishda qurilgan. Maqolada modelda qo‘llaniladigan metodlar (Cross cultural Situation Task, Metalinguistic Reflection Card), uch komponentli baholash mezonlari hamda modelning O‘zbekiston Davlat ta’lim standarti (2022) va Cambridge Prepare darsligi bilan mosligi yoritilgan. Tadqiqot natijalari modelning maktab amaliyotida qo‘shimcha vaqt va resurs talab qilmasdan qo‘llanishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *rang konseptlari, lingvomadaniy kompetensiya, pedagogik model, spiral kurikulum, madaniyatlararo kompetensiya, yaqin rivojlanish zonasi, Cross cultural Situation Task, Metalinguistic Reflection Card, Davlat ta’lim standarti.*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ КОНЦЕПТОВ ЦВЕТА

В статье анализируется педагогическая модель, направленная на поэтапное формирование лингвокультурной компетенции учащихся 9–11 классов посредством цветовых концептов. Модель разработана на основе синтеза модели коммуникативной компетенции М. Байрама, процессуальной модели межкультурной компетенции Д. Диардорф и теории зоны ближайшего развития Л. Выготского и представляет собой пятимодульную структуру, включающую целевой, содержательный, стратегический, диагностический и результативный модули. Четырёхэтапная структура (изучение, понимание, сопоставление, применение), основанная на принципе спирального курикулума Дж. Брунера, выстроена в соответствии с закономерностями когнитивного развития учащихся. В статье освещены методы, применяемые в модели (Cross-cultural Situation Task, Metalinguistic Reflection Card), трёхкомпонентные критерии оценивания, а также соответствие модели Государственному образовательному стандарту Республики Узбекистан (2022) и учебнику Cambridge Prepare. Результаты исследования показывают, что модель может применяться в школьной практике без дополнительных временных и ресурсных затрат.

Ключевые слова: *цветовые концепты, лингвокультурная компетенция, педагогическая модель, спиральный курикулум, межкультурная компетенция, зона ближайшего развития, Cross-cultural Situation Task, Metalinguistic Reflection Card, государственный образовательный стандарт.*

PEDAGOGICAL MODEL FOR DEVELOPING LINGUOCULTURAL COMPETENCE THROUGH COLOR CONCEPTS

The article analyzes a pedagogical model aimed at the step-by-step development of linguocultural competence in grade 9–11 students through color concepts. The model was developed by synthesizing M. Byram’s model of communicative competence, D. Deardorff’s process model of intercultural competence, and L. Vygotsky’s theory of the zone of proximal development, forming a five-module structure comprising goal, content, strategic, diagnostic, and outcome modules. A four-stage structure (learning, understanding, comparing, applying), based on J. Bruner’s spiral curriculum principle, is built in accordance with the patterns of students’ cognitive development. The article presents the methods employed within the model (Cross-cultural Situation Task, Metalinguistic Reflection Card), a three-component assessment criteria

system, as well as the model’s alignment with the State Educational Standard of the Republic of Uzbekistan (2022) and the Cambridge Prepare course book. The research findings indicate that the model can be implemented in school practice without requiring additional time or resources.

Keywords: *color concepts, linguocultural competence, pedagogical model, spiral curriculum, intercultural competence, zone of proximal development, Cross-cultural Situation Task, Metalinguistic Reflection Card, state educational standard.*

Kirish. Globallashuv jarayonlari va xalqaro hamkorlikning kengayishi natijasida chet tilini o‘qitishda kommunikativ, shu bilan birga, madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish dolzarb pedagogik vazifaga aylandi. Til birligi sifatida rang nomlari faqatgina denotativ ma’noga emas, balki chuqur madaniy, diniy va simvolik ma’nolarga ham ega bo‘lib, ular orqali xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va an’analari namoyon bo‘ladi, zero til muayyan madaniy hamjamiyatga a’zolikni ifodalovchi belgi sifatida qaraladi [1,10]. Xususan, arab va o‘zbek tillarida rang-tus leksemalarining qiyosiy tahlili ham ranglarning ikkala xalq madaniyatida diniy, falsafiy va ramziy ma’nolarga ega ekanligini, ayni paytda milliy o‘ziga xosliklarni ham namoyon qilishini tasdiqlaydi [2, 253-258]. Rang komponentli iboralarning ingliz va o‘zbek tillaridagi qiyosiy tahlili ham ikkala xalqda umumbashariy va milliy o‘ziga xos ma’nolar mavjudligini yana bir bor tasdiqlaydi [3, 225-229]. Shu sababli, rang konseptlarini o‘qitish jarayoniga ilmiy asoslangan tizimli yondashuv kerak ekanligi e’tiborga olina boshlandi.

Mavjud xorijiy tadqiqotlarda lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirish metodikalari umumiy til o‘qitish maqsadida ishlab chiqilgan bo‘lib, rang konseptlariga alohida e’tibor qaratmagan. O‘zbek maktablarida ingliz tili o‘qitish metodikasiga bag‘ishlangan ishlar ham rang leksikasining lingvomadaniy jihatdan o‘qitilishini alohida tadqiq etmagan. B.Berlin va P.Kayning [4,178] rang universiyalari nazariyasi rang tizimlarining tipologik xususiyatlarini yoritgan bo‘lishiga qaramasdan, uni maktab ta’limi metodikasiga tatbiq etish masalasi hozirgacha yetarlicha o‘rganilmaganligi ham ilmiy bo‘shliq sifatida mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Rangga oid iboralarning o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilish xususiyatlari alohida tadqiq etilgan bo‘lsa-da [5,87-93] bu ishlar tizimli pedagogik model doirasida amalga oshirilmagan.

Maqolaning maqsadi 9-11-sinf o‘quvchilarida rang konseptlari orqali lingvomadaniy kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirishga yo‘naltirilgan va tadqiqot davomida ishlab chiqilgan pedagogik modelning nazariy asoslarini tarkibiy tuzilmasini va amaliy tatbiq imkoniyatlarini yoritishdan iboratdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda pedagogik modellashtirish metodi yetakchi metod sifatida qo‘llanildi. Zamonaviy pedagogika fanida pedagogik model deganda o‘quv jarayonining maqsadi, mazmuni, usullari va natijalarini o‘zaro bog‘liq holda aks ettiruvchi yaxlit bir tizim tushuniladi. V.V.Krayevskiyning ta’kidlashicha [6,248], pedagogik model nazariy bilim va amaliy faoliyat o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaradi, shu sababli modellashtirish yondashuvi rang konseptlarini o‘qitish metodikasini ilmiy jihatdan asoslash uchun kerakli metodologik vosita sifatida tanlab olindi. Tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda, shuningdek, psixologik-pedagogik tadqiqot metodlariga oid tavsiyalardan [7,120] hamda zamonaviy didaktika tamoyillaridan [8,340] foydalanildi.

Model uchta xalqaro tan olingan nazariy asosning sintezi natijasida ishlab chiqildi:

1. M.Byramning kommunikativ kompetensiya modeli [9,124] bilim, ko‘nikma, munosabat va ta’lim ko‘nikmasi komponentlarini belgilashda namuna sifatida foydalanildi.
2. D.Deardorffning madaniyatlararo kompetensiya jarayoni modeli [10,241-266] esa o‘quvchining ichki va tashqi natijalari o‘rtasidagi dinamik aloqani tushuntirishda zarur deb topildi.
3. L.S.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasidan [11,159] o‘quvchining reproduktiv darajadan lingvomadaniy darajaga bosqichma-bosqich rivojlanishini asoslashda foydalanildi.

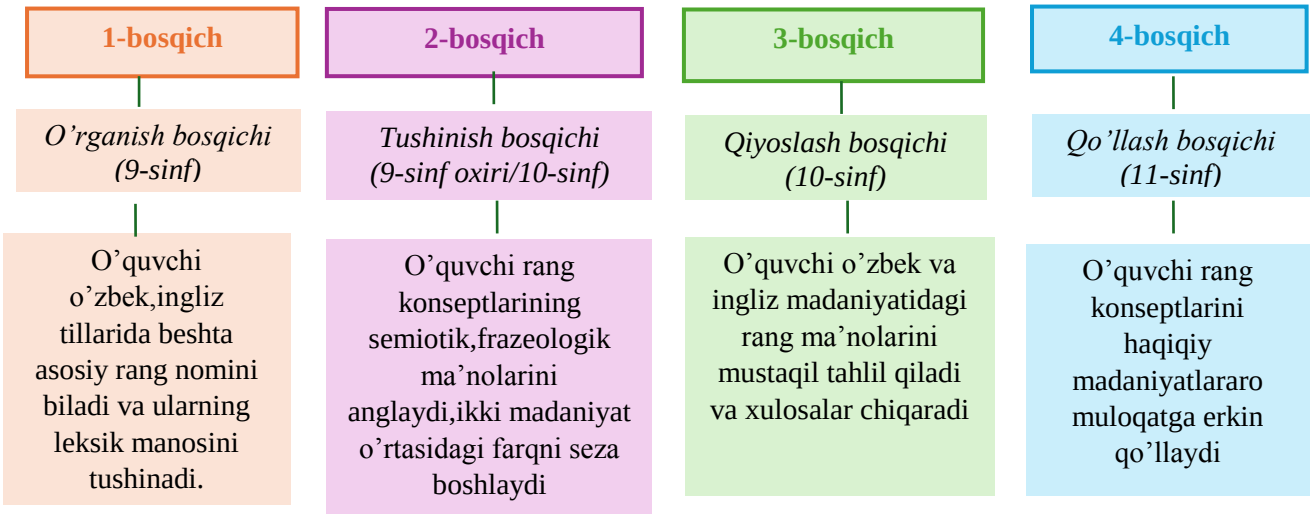
Bundan tashqari qiyosiy tahliliy metod tadqiqot doirasidagi xorijiy va mahalliy metodiklarni taqqoslashda, hujjatlarni tahlil qilish metodi esa O‘zbekiston Davlat ta’lim standarti va Cambridge Prepare darslik seriyasi mazmuni bilan model mosligini aniqlashda qo‘llanildi.

Natijalar va muhokama.

Pedagogik modelning to‘rt bosqichli tuzilmasi

Pedagogik modelning tuzilmasi to‘rtta ketma-ket bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich o‘quvchining lingvomadaniy rivojlanish darajasiga mos keladi (1-jadval /1-rasm).

1-rasm. Pedagogik modelning to‘rt bosqichli tuzilmasi

Modelning muhim xususiyatlaridan biri esa uning spiral tuzilmasidir. J.Bruner ishlab chiqqan spiral curriculum prinsipiga ko‘ra, o‘quv materiali har yili takrorlanadi, ammo murakkablik darajasi oshib boradi [12,13]. Ba’zi tadqiqotchilar ushbu tamoyilning nazariy jihatdan to‘g‘riligini tan olgan holda, uni amaliyotga tatbiq etishda ko‘lamini torroq va aniqroq belgilash lozimligini ta’kidlaydi [13,41-44]. Bu modelda ham beshta rang konsepti barcha uch sinfda, ya’ni 9-sinfda tanishish darajasida, 10-sinfda qiyosiy darajada, 11-sinfda esa analitik va lingvomadaniy darajada o‘quvchilar tomonidan o‘rganiladi. Bu tamoyil hozirda o‘zbek umumta’lim maktablarida qo‘llaniladigan Cambridge Prepare darslik seriyasining spiral tuzilmasi bilan to‘liq mos kelishi modelning amaliyotga tatbiq etilishini yengillashtiradi [14].

Modelning besh moduli tuzilmasi. Taklif etilayotgan pedagogik model beshta o‘zaro bog‘liq moduldan: maqsad, mazmun, strategik, diagnostik va natija modullaridan iborat. Maqsad modulida modelning yo‘nalishi uchta omil: ijtimoiy ehtiyojlar, subyektiv ehtiyojlar va DTS talablari asosida belgilanadi va bu o‘z navbatida 9-11-sinf o‘quvchilarda rang konseptlari orqali lingvomadaniy kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirish tushunchasini yuzaga keltiradi.

Mazmun modulida uchta vazifa (rang konseptlarining semiotik farqlarini tahlil qilish, bilim, ko‘nikma va munosabatni rivojlantirish hamda mezon va ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish), to‘rtta tamoyil (tizimlilik, spiral o‘qitish, madaniyatlararo taqqoslash, o‘quvchi markazlilik) va to‘rtta yondashuv (lingvomadaniy, kommunikativ, kompetensiyaviy, integrativ) belgilandi.

Strategik modul to‘rtta bosqichda takomillashtirilgan metodlar va uchta mezonni o‘z ichiga oladi, bular ham o‘z navbatida Byram modelining uch komponentli tuzilmasiga asoslanadi.

Diagnostik modul uch bosqichli tajriba sinov ishlarini hamda uchta diagnostik vosita: leksik semantik test, vaziyatli topshiriq va metalinguistik refleksiya rubrikasini birlashtiradi.

Natija modulida esa kutilgan rang konseptlari bo‘yicha lingvomadaniy kompetensiyasi shakllangan 9-11-sinf o‘quvchisi holatiga erishish ifodalanadi.

Modelning amaliy tatbiqiga misol sifatida 10-sinf uchun qizil konsepti bo‘yicha Cross cultural Situation Task metodidan foydalanilgan topshiriqni keltirib o‘tishimiz mumkin. O‘qituvchi o‘quvchilarga ikkita rasm ko‘rsatadi: ulardan birida o‘zbek to‘yida qizil atlas ko‘ylak kiygan kelin, ikkinchisida esa inglizlar to‘yida oq libos kiygan kelin tasviri bo‘ladi. Shunda o‘qituvchi “Ingliz tilida birinchi rasmni qanday tushuntirgan bo‘lar edingiz?” kabi savollar orqali madaniyatlararo tahlilni rag‘batlantiradi. Bu topshiriq Deardorff modelidagi madaniyatlararo tahlil qilish ko‘nikmasini bevosita rivojlantiradi. O‘qituvchi o‘quvchining javobini Metalinguistic Reflection Card orqali baholaydi bu esa o‘quvchilarda shakllangan bilimni, shu bilan birga madaniy ongni ham o‘lchash imkonini beradi.

Modelning baholash tizimi uchta mezon: bilim, ko‘nikma va munosabat asosida qurilgan bo‘lib, har biri alohida vosita orqali o‘lchanadi.

O‘quvchilarda lingvomadaniy kompetensiyaning shakllanganlik darajasi to‘rtta daraja (reproduktiv, qiyosiy, analitik va lingvomadaniy) bo‘yicha baholanadi. Xususan, arab va o‘zbek tillarida rang-tus leksemalarining qiyosiy tahlili ham ranglarning ikkala xalq madaniyatida diniy, falsafiy va ramziy ma’nolarga ega ekanligini, ayni paytda milliy o‘ziga xosliklarni ham namoyon qilishini tasdiqlaydi [2, 253-258]. O‘qituvchining roli ham har bosqichda izchil o‘zgarib boradi, aniqroq qilib aytganda reproduktiv bosqichda u tushuntiruvchi va namuna ko‘rsatuvchi, qiyosiy bosqichda yo‘naltiruvchi va tashkilotchi,

analitik bosqichda maslahatchi, lingvomadaniy bosqichda esa kuzatuvchi va baholovchi sifatida faoliyat yuritadi.

1-jadval. Pedagogik modelning baholash mezonlari tizimi

Mezon	O‘lchov vositasi	O‘lchanadigan komponent	Daraja shkalasi
Bilim mezoni	Leksik semantik test	Rang nomlari va madaniy ma’nolarini bilish	Reproduktiv → Lingvomadaniy
Ko‘nikma mezoni	Vaziyatli topshiriq	Rang konseptlarini kontekstga qarab qo‘llash	Reproduktiv → Lingvomadaniy
Munosabat mezoni	Metalinguistik refleksiya rubrikasi	Madaniy ongni va boshqa madaniyatga munosabatni	Reproduktiv → Lingvomadaniy

O‘qituvchi rolining bosqichma-bosqich o‘zgarishi Vygotskiyning ZPD nazariyasiga asoslangan bo‘lib, o‘quvchi mustaqilligini kuchaytirish tamoyilini amalga oshiradi. Bu, shuningdek, ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi omillar – o‘qitish metodi, o‘qituvchining roli va baholash tizimi – o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatgan tadqiqotlar bilan ham mos keladi [15, 226].

Modelning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati. Taklif etilayotgan modelning mavjud metodikalardan asosiy farqi shundaki, u rang konseptlarini o‘qitish uchun maxsus yo‘naltirilgan pedagogik tizim sifatida ishlab chiqildi. Model qo‘shimcha dars vaqti va maxsus o‘quv qurollari talab qilmasligi bilan ajralib turadi va barcha metodlar mavjud ingliz darslariga, jumladan Cambridge Prepare darsligining CULTURE bo‘limlariga organik tarzda integratsiyalashtirilishi mumkin. Bu xususiyat modelni O‘zbekistondagi resurs imkoniyatlari cheklangan hududlardagi maktablarda ham qo‘llash imkonini beradi. Shu bilan birga, model DTS da belgilangan kommunikativ va madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish maqsadiga ham javob bera oladi [16].

Diagnostik modul va tajriba sinov bosqichlari. Modelning diagnostik moduli uch bosqichli tajriba sinov ishlarini nazarda tutgan:

1. Aniqlovchi bosqichda o‘quvchilarning mavjud bilim darajasi leksik semantik test yordamida aniqlanadi.
2. Shakllantiruvchi bosqichda strategik modulda ko‘rsatilgan metodika izchil qo‘llaniladi.
3. Xulosaviy bosqichda esa boshlang‘ich va yakuniy natijalar qiyoslanadi (3-rasm)

Ushbu uch bosqich esa boshlang‘ich pedagogik tajribani ilmiy jihatdan asoslash uchun zarur bo‘lgan qiyosiy tahlil imkonini beradi, chunki boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlarni solishtirish orqali modelning real ta’sirini o‘lchash mumkin.

Diagnostik vositalarning har biri ma’lum bir kompetensiya komponentini o‘lchashga xizmat qiladi. Leksik semantik test (20 ta savol) rang nomlari va ularning denotativ hamda konnotativ ma’nolari bo‘yicha bilimni, vaziyatli topshiriq (5 ta vaziyat) rang konseptlarini real muloqot vaziyatida qo‘llash ko‘nikmasini, metalinguistik refleksiya rubrikasi esa o‘quvchining o‘z fikrlash jarayonini anglash va madaniy farqlarini izohlash qobiliyatini baholaydi. Bunday ko‘p vositali diagnostika yondashuvi faqat bilimni emas, balki kompetensiyaning barcha uch komponentini (bilim, ko‘nikma, munosabat) kompleks baholash imkonini beradi.

Mavjud metodikalar bilan qiyosiy tahlil. Taklif etilgan modelning o‘ziga xosligini yanada aniqroq ko‘rsatish uchun uni mavjud yondashuvlar bilan qiyoslash maqsadga muvofiqdir (2-jadval). J.Richardsning umumiy kommunikativ metodikasi til ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, madaniy komponentga alohida modul ajratmagan [17, 376]. A.Liddicoat va A.Scarinoning madaniyatlararo til o‘qitish modeli esa madaniyatlararo ongni rivojlantirishga e‘tibor qaratsa-da, u aniq leksik semantik guruh asosida qurilmagan, balki umumiy xarakterga ega bo‘lib qolgan [18,214].

2-jadval. Taklif etilayotgan modelning mavjud metodikalar bilan qiyosiy tahlili

Metodika	Yo‘nalishi	Rang konseptlariga maxsus e’tibor
Richards (kommunikativ metodika)	Umumiy til ko‘nikmalari	Yo‘q
Liddicoat & Scarino (madaniyatlararo model)	Umumiy madaniyatlararo ong	Yo‘q
Taklif etilayotgan model	Bosqichma-bosqich pedagogik tizim	Ha (asosiy obyekt)

Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, taklif etilayotgan model o‘zining ikki asosiy xususiyati bilan mavjud yondashuvlardan ajralib turadi. Birinchidan, u rang konseptlarini o‘qitishning aynan o‘ziga maxsus yo‘naltirilgan yagona tizimi sifatida qurilgan. Ikkinchidan, u besh modulli tuzilmasi orqali nazariyadan amaliyotga, maqsaddan natijaga tomon butun bir pedagogik yo‘lni ta’minlaydi. Bu jihat modelni ham nazariy ham amaliy ahamiyatga ega qiladi, chunki o‘qituvchiga aniq bosqich, metod va baholash vositalarini taqdim etadi.

Modelni maktab amaliyotiga tatbiq etish jarayonida o‘qituvchi har bir rang konseptini uni faqat leksik birlik sifatida emas, balki to‘rt qatlamli tuzilma (denotativ, konnotativ, semiotik va frazeologik ma’nolar) majmui sifatida taqdim etishi lozim, chunki faqat shu holatda o‘quvchi rang konseptining madaniy ahamiyatini anglay oladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, rang konseptlari orqali lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishga yo‘naltirilgan besh modulli pedagogik model o‘zaro mantiqiy izchillik asosida qurilgan yaxlit tizimni tashkil etadi, shuningdek u uchta xalqaro tan olingan nazariyaning (Byram, Deardorff, Vygotskiy) sintezi hamda Brunerning spiral kurikulum prinsipiga asoslanganligi bilan mavjud metodikalardan farqli ravishda ifodalanadi. Mazkur pedagogik model O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’lim maktablari sharoitiga moslashtirilgan, DTS talablariga javob beradi va qo‘shimcha resurs talab qilmasdan amaliyotga tatbiq etilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 134 p.

2. Ravshanova R., Ahmedova N. Arab va o‘zbek tillarida rang-tus leksemalarining lingvomadaniy tadqiqi // Инновации в современной лингвистике и преподавании языков. – 2025. – Т.1. – №1. – В.253–258.

3. Jabbarova S.X. Cultural Symbolism of Colors in English and Uzbek Idioms: A Key to Intercultural Understanding // American Journal of Applied Medical Science. – 2026. – Vol.4. – №2. – P.225–229.

4. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkeley: University of California Press, 1969. – 178 p.

5. Adizova D.R. Rangga oid iboralarning o‘zlashtirilishi // Modern Problems in Education and Their Scientific Solutions. – 2025. – Vol.2. №4. – P.87–93.

6. Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап. – Москва: Академия, 2001. – 248 с.

7. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. — Москва: Академия, 2001. — 208 с.

8. Хуторской А.В. Современная дидактика. – Санкт-Петербург: Питер, 2005. – 544 с.

9. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.

10. Deardorff D.K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // Journal of Studies in International Education. –2006. – Vol.10. – №3. – P.241–266.

11. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

12. Bruner J.S. The Process of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1960. –97 p.

13. Gibbs B.C. Reconfiguring Bruner: Compressing the Spiral Curriculum // Phi Delta Kappan. –2014. – Vol.95. – №7. – P.41–44.

14. Cambridge University Press. Cambridge Prepare Student‘s Book. Levels 4–7. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

15. Axmedov H.U. Ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi pedagogik omillar: metod, o‘qituvchi va baholash tizimi. – 2025. – B.226.

16. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim Davlat ta’lim standarti. – Toshkent, 2022.

17. Richards J.C. Key Issues in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 376 p.

18. Liddicoat A.J., Scarino A. Intercultural Language Teaching and Learning. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2013. – 214 p.